

Kinek nem tetszik a' szittyem szotty¹, fogadjon az kippen koppott.²
 ennek az eredete pedig ez: Szombathely körül egy Plébánosnak
 volt egy vén szakátsnéja. egyszer a' Plébánosnak kedve durrant.
 le tesz egy huszast. azt mondja szakátsnéjának. tied lessz a' huszas.
 ha egy lábon a' szobában fel alá ugrálsz ₴ egy fertálig. a'
 szakátsné ugrál, de nem győzván a' másik lábát is le eresztette.
 vissza rántja a' Plébános a' huszast. újra kezd a' szakátsné ugrálni,
 de másodszor is. 3dszor is le tette a' másik lábát. a' Plébános semmit sem adott neki.
 hogy nem⁴ folyvást nem ugrálhatott egy lábon. erre meg haragudván
 a' ven szatyor azt mondta: kinek nem tetszik a' szíszem szosz⁵
 fogadjon az kippen koppot.

Ki fogyott, mint az Szekérné kobakja.

eredete ennek a' köz-mondásnak van Salamvárott az Harkály
 hegyen. Ki ejtette t. i. ezen a' hegyen le-jövéen a' Szekérné
 asszony a' borral tele volt kobakját. ez a' hegyről le gurult.
 és gurdultában⁶ krug-krug – – végre kru. kru kráj.⁷ – minden bora ki folyt.

Porúl járt. vagy Pórul járt

Ennek ezt az eredetét hallottam a' régiektől. egy Pór neve
 zetű ember a' feleségével utazott a' tél közepében, midőn
 a fagy leg jobban tsikorgott. egy vizen kellett által menni,
 az bé volt fagyva. mennek rajta. az asszonyra reá érett
 a' szükség, neki ül, a' meleg hugy fel olvasztotta kevesé
 a' jeget, a' hideg pedig azonnal fagylatta, és így a'
 szoknyája le fagyott. el végezvén a' szükségét, fel akar
 kelni,

¹ A kéziratban a *szittyem szotty* kifejezés alá van húzva, csakúgy, mint az egész gyűjteményben nagyon sok kifejezés valamely eleme. Ezeket feltehetően valamiféle vezérszóként kezelte Kresznerics, ám – mint az Előszóban is jeleztem – nem jelölöm őket a kiadásban, mert néhol egy kifejezés 3-4 szava is alá van húzva, ennél fogva inkább csak az olvashatóságot rontják.

² Megvan Kresznerics szótárában is: „SZITTYEM szotty. Kinek nem tetszik a' szittyem szotty, fogadjon az kippen koppot. Hallottam 1891-ben Szala Szent Györgyön” (1833: 2: 223). A *koppot* alak végén a kéziratban két -t található, de a szótárban egy -t, akárcsak az anekdota végén is. A *szittyem szotty* kifejezés a Rábaközből is adathozható, vö. „*Szittyem-szotty*: mondjuk olyan emberről, leginkább gyermekről, kivel mindent lehet tenni. Pl. »Téged bizony mindenki bolonddá tehet, te szittyem-szotty!«” (Varjas 1896: 476).

³ Egy rontott *f* betű, áthúzással javítva: nyilván a *fertálig* szót kezdte volna el, de észrevette, hogy ki-maradt az *egy* szó, így áthúzta.

⁴ A *hogy* után szerepel áthúzza egy a kelleténél hamarabb leírt *nem* szó.

⁵ Valójában a kéziratban itt elírás lehet: világosan *szíszem szosz*-nak látszik a szöveg, de a bevezető címszóból és Kresznerics szótárából (l. fentebb) egyértelmű, hogy a *szittyem szotty* forma a helyes.

⁶ A kéziratban *gurdultában* szerepel. Ez lehetne csupán elírás *gurultában* helyett vagy szójáték (l. a szöveg folytatását), de valószínűbb, hogy nyelvjárási alakváltozat, mert a *gurdul* ige megvan Kresznerics szótárában is, l. még a 12. lábjegyzetet is.

⁷ A *krug-krug* és a *kru-kru-kráj* alakok bizonyára az egyre lassabban guruló, végül megálló ivóedény hangját igyekeznek utánozni

nem lehetett, a' le fagyott szoknyája nem engedte, sir, ri, kiáltja az urát, ura jön, látja hogyan van. neki fekszik a' nagy szakál lával, sűrű lehellelteivel akarja fel engesztelni a' le fagyott szoknya' allát⁸. De ennek a' szakállja is azon okból oda fagyott. és így mind a' kettő oda ragadt.⁹ illy szerentsétlenül jártak, és hogy innen vette volna az eredetét ez a' mondás. Pórul járt az az úgy járt, valamint a' Pór. t. i. szerentsétlenül – a' köz-mondás ugyan meg van. és annyit tesz. de az eredetért sok Tzigány,, „nak kellene meg esküdni.”¹⁰

Ha csak a' szalma-szál esett is keresztül, már meg vert.

ez (!) hallottam Salamvárott, midőn egy leány a' Horváth Antal úr' ¹¹ mint Vármegye eskütje előtt panaszolkodott a' gazdájának keménysége ellen. be lehet venni köz-mondásnak: ha tsak egy szalma szál essék is keresztül, már nem tetszik neki.

Add el a' jószágodat. lessz pénz.

a' bizonyos hogy lessz, de meddig tart? a' ki egyszer a' jószág el a,, dásra szorúl, a' pazarló. a' pénz kerek, hamar el gurdúl,¹² vé,, „gre se pénz, se posztó, oda a' jószág, nints a' pénz.

Ki tör rajta a' férfi Természet. Ki tör rajta a' férfi szellet.

Egykor egy Rába közti asszony pirongatta az urát, miért olly hásáros, miért verekedik, veszekedik, ha egy kis harag éri, iszen édes feleségem, mondja az ura, úgy is eleget tartóztatom magamat, de tsak ki tör rajtam a' férfi Természet.

Tar gyermeknek meg nyóll még az haja: jus postliminii¹³

Egyik eb, másik kutya. egyik tizen kilentz, másik egy heán husz.

Iliacos intra muros peccatur et extra.¹⁴

⁸ Kresznerics nyugat-dunántúli nyelváltozatában megszokott az *l*-ező ejtészváltozat.

⁹ Amint az Előszóban is jeleztem, Kresznerics sok esetben megkettőzi a szóvégi *-t*-t mássalhangzó után is, ahol pedig a kiejtés alapján nem várnánk.

¹⁰ Utalás arra, hogy az eredetmagyarázatot Kresznerics maga is elég hihetetlennek tartja. A korabeli *olyan igaz, hogy hat/tizenkét cigány is megesküdnék rá* szólásmondás tréfásan arra vonatkozott, hogy valamit hazugságnak tartunk (vö. pl. Erdélyi 1851: 77, Margalits 1896: 536).

¹¹ Törölt *-n-* betűt, talán az *úrnak* [panaszolkodott]-at akart elsőre írni Kresznerics.

¹² Talán a *gördül* és a *gurul* valamiféle kontaminációja, esetleg a *-dul* gyakorító képzővel (pl. *fordul*, *csordul*) létrejött nyelvjárási alakváltozat. Kresznerics szótárában címszóként is megtaláljuk, ebben az itt szereplő közmondás is szerepel (1831: 1: 197): „Gurdúl. Volvitur, volutatur. [...] Kerekkes a pénz, hamar el gurdúl. km.”

¹³ A *jus postliminii* a visszatérés, helyre állás joga, „azon jog, melynél fogva valaki (a távollét v. közbejött más körülmény minden jogi következménye nélkül, tehát vagyoni és polgári összes és csorbitatlan jogaival) előbbi hazájába törvényes állásába, polgári helyzetébe visszatérhet (kül. visszatérő hadifogolyról s több efféléről), visszatérhetési vagy visszajöhetési szabadság” (Finály 1884: 1534). A kopasz gyermekhez némiképp humorosan társítható: feltehetően azon az alapon, hogy a – talán a tetvek miatt – kopaszra nyírt gyermeket azzal vigasztalták, hogy sebj, megnő majd megint a hajad, s olyan lesz, mint régen. (A szó a *limen* 'küszöb, határ' és *post* 'után, túl' szavakból származik.)

¹⁴ Idézet Horatiustól: *Epist.* I. 2. 16., értelme: 'Ilium (Trója) falain kívül és belül is hibáznak, vagyis mindkét részen hibákat követnek el'.

Duna pontya, Tisza ketsegéje, ipoly Tsukája. leg jobb bört,
 ha Szerimi borban főtt.¹⁵ régi Magyarok köz-mondása, t. i. a' hal
 hogy egészséges légyen. bort kíván az hasban. a' milyen hires bor volt
 a' Mohátsi veszedelem előtt a' Szerimi |: Sirmienze :| innen Magya
 rok átkozott hálnak tartják azt, a' ki a' harmadik vizben uszik.¹⁶
 lásd erről a' köz-mondásról Bél Mátyást Tom. IV° notitia Hgriæ
 novæ geographica. Historica¹⁷ 's a. t.¹⁸ pag. 12.

Szala Hala, Szala rákja, Szala szép asszonya.¹⁹ subintellige²⁰
 nevezetes. ezvel ditselkednek a' Zala Vármegyeiek.

Nem Tsáki szalmája. erről így ír ama nevezetes Bél Mátyás
 (Tomo IV Notitia Hgriæ pag 260) copiosi olim vici fuere
 lévensis dominationis | in C. Bársiensi:| tunc partem maximam,
 pignori oppositi, cum isthinc Ladislaus Tsáky rerum potiret[ur],
 uti enim vir erat, ad omnem factus magnificentiam, atque
 praeter saeculi morem non modo non adtentus ad rem, sed etiam
 in sumptu faciendo extra modum profusus, factum brevi est,
 ut quidquid vicorum prisco jure accensum arci fuit, omne id
 grandi aere alieno obrueretur. Bonbardi auctor est isthinc
 adagio Hungarico: *nem Tsáky szalmája*, ductam originem
 quo in eos utimur, qui aut suarum rerum cura soluti
 rapinae eas permittunt, aut aliena tamquam neglecta
 sibi vindicant liberius. e *Tsákyano* enim horreo primum
 erat olim sine cujusquam offensa et paleas sublegere,
 et quantum quisque vellet, probi straminis auferre.²¹ Latine.²²

¹⁵ Vö. Erdélyi 1851: 54 is: *Duna pontya, Tisza kecsegéje, Ipoly csukája legjobb böjt, ha szerémi borban főtt.*

¹⁶ Vö. Margalits 1896: 300: „Átkozott a hal a harmadik vizben, ill. Nem szereti a hal a harmadik vizet. (Első viz, melyben él, második melyben megtisztítják, harmadik, melyet rá isznak. Halra bort kell inni, a viz megárthat.)” L. a 66. oldalon is.

¹⁷ Bél Mátyás művének pontos címe: *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. Bécs 1735–1742.

¹⁸ Rövidítés: 's. a. t., azaz stb., ebben az s előtt következetesen aposztrófot használ Kresznerics.

¹⁹ Vö. Margalits 1896: 300: „Zala hala, Zala rákja, Zala szép menyecskéje. (Hires.)”

²⁰ Jelentése: 'úgy értsd, vedd észre'.

²¹ Fordítása nagyjából ez: Sok faluja volt egykor a lévai uradalomnak Bars vármegyében: legnagyobb részük akkor került zálogba, amikor Tsáky László birtokolta ott a legfőbb hatalmat, olyan férfiú lévén, aki mindenből a legpompásabbat akarta, még a kor szokásához képest is mértéktelenül, nem az illető dolognak megfelelően, hanem akár adósságot is csinálva, módfelett pazarlóan, úgyhogy rövid időbe telt, hogy minden, ami ősi joga a város falvainak birtoka volt, hatalmas adóssággal legyen megterhelve. Bonbardi a szerzője a *nem Tsáky szalmája* magyar közmondásnak, [úgy] vezetve le az eredetét, hogy azokra mondják, akik vagy nem törődve a birtokukkal (szó szerint: megszabadulva a saját dolgaik gondjától) hagyják, hogy széthordják azt, vagy a másét ugyanúgy semmibe véve inkább azt is a magukénak tekintik.

²² Lapalji őrszó, de egy sorban van az előtte álló szóval.

Latine et ex veterum usu adagium illud per Porsennæ bona possis reddere. inde Erasmi Chyliades de Porsenno bonis²³

Kiliti Somorjához egy hét.²⁴

Kiliti falu Posony Vármegyében a' Duna mellett, Somorjához egy kis mérföldnyire esik Délnek. De ha a Duna vagy ki önt, vagy a' jég meg szakad, vagy a' jeget hordja, Somorjából a' Dunán Kilitibe az által járás olly nehéz, olly vesződséges, hogy ennek a' kis utnak egy hét is kevés. onnan mondják: Kiliti Somor,,jához egy hét. lásd a' Bélnek 2dik Tomussát pag. 240.

Pest. Buda közt csak a' Duna foly, meg is Hatvan hat mértföld.²⁵
t. i. Hatvan nevezetű Város Pesthez. és Budához hat mértföld.

Tsiribiri rossz emberek.

Evvel a' mádiakat tsufollyák, de jai annak, a' ki ezt Mádon találja mondani, mert életével jádzana²⁶. ennek a' tsuf-mondásnak ezt az eredetét mondják. Mád Posony Vármegyében fekszik²⁷, szomszéd falui Pordány, Badafalva, Solymos, Nyék. Régenten a' Mádi határon egy iszonyú nagyságú hársfa volt, a' kinek az árnyéka alatt még Mátyás király is. midőn arra utazott, gyakran ebédlett. ezt mivel a' király gyakran tette. és annyi sok emberek, kiket a' király magával hordozott, károkat is tettek a' Mádi határon, Mádiaknak ez nehezen esett. Mit tselekettek? öszve mentek, tanácsot tartanak. és azt végézték²⁸, hogy a' hársfa vágattassék le, Ki vágta tehát a' Mádiak azt a' régi, és messze terült ágaival kedveskedő és kellemes árnyékkal gyönyörködtető hársfát. mi lessz belőle? Történetbül arra talált menni a' Mátyás király, nézi, nem²⁹

²³ Értelme: Latinul ez a régi közmondások használata szerint is *Porsennæ boná*-nak [= P. javai/vagyona] fordítható. Innen van Erasmus Chyliadeseinek a Porsenna javairól szóló fordulata is. (Porsenna etruszk király volt, Clusium uralkodója. Nagy hadsereggel megtámadta Rómát, de túlereje ellenére sem ért el sikert.)

²⁴ Margalits ugyanebben a formában idézi Ballagitól (1896: 650).

²⁵ A *meg* lexémán nincs ékezet, de nyilván *még* a helyes alak, vö. Margalits 1896: 170: „*Budát Pesttől csak a Duna választja el, mégis hatvan hat mértföld.* (Hatvan Budapesttől hat mértföld. Szójáték.)” Margalits forrásjelölésként az ME rövidítést adja meg, ennek jelentése nála: 'melyeknek eddig régibb eredete ki nem mutatható'. A *mértföld* szóalakokban az *-r-* és a *-t-* alig olvasható, de az *-é-* és az *-f-* között inkább két karakter van, így valószínűbb ez a forma. Ezt erősíti még az is, hogy Kresznerics szótárában (1831: 2: 50) is *mért* (!) *föld* alakot találunk

²⁶ A *játszik* sz-éből látszólag hiányzik az első karakter, de valószínűbb, hogy tudatos ez a zöngés írásmód, l. a 25. és 170. oldalon is, de a NySz. vonatkozó szócikkeiben (2: 25–26) számos ilyen alakot találunk.

²⁷ A község mai neve *Nagymad* (szlovákul: *Mad*), a Dunaszerdahelyi járásban található.

²⁸ Valójában: *végezték*, de a kéziratban egyértelműen a második *-e-* fölött van az ékezet.

²⁹ Lapalji őrszó, de egy sorban van az előtte álló szóval.